

Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış

In Classic Turkish Literature Nauruz and Its Related Elements

Saadet KARAKÖSE*

ÖZET

Nevruz, “yenigün” anlamına gelip kuzey yarımkürede bahar başlangıcı olduğu için bahar bayramı olarak kutlanır. Klâsik Edebiyatımızda pozitif yönüyle ele alınan nevrûz, klâsik kültürün birçok unsurunun ifadesinde kullanılmıştır. Hemen bütün nazım şekilleriyle nevrûziyyeler yazılmış ve muhteva olarak da müspet kavramları karşılayan anlamlar yüklenmiştir. Bahar ve baharla ilgili olarak bayram, gül bülbül, gülşen, rüzgâr, bulut; ictimai müesseseler olarak, sultan, adalet, sancak, tuğ; bahtla ilgili olarak ışık, mutluluk, burç, talih gibi kavramların ifadesinde ve musikiyle ilgili birçok şed makamın adı olarak kullanılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Klâsik Türk Edebiyatı, nevrûz, bahar, baht, musikî.

ABSTRACT

Nevruz means “new-day” and it has been celebrated to be spring festival for being preface of spring in north hemisphere. In Turkish Classic Literature nevrûz had been performed to do several subjects and it used to be stated some kinds of items. “Nevrûziyyes” had been performed in some kinds of forms and it contented to possitive concepts. Concerning spring it means spring, rose, nightingale, garden, wind, cloud; concerning social system it means king, count, flag; concerning fortune it means light, happiness, sign of the zodiac, luck and concerning music it means name of several music forms.

KEY WORDS

Classical Turkish Literature, nevrûz, spring, fortune, music.

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Nevrûz, klâsik kültürümüzün bayram ve şenlik olarak kutlanan önemli bir unsurudur. Kelimenin aslı Farsça olup “yeni gün” anlamındadır. Bahar bayramı ve yılbaşı olarak kutlanan ve eski kültürümüzde mühim bir yer işgal eden nevrûzun başlangıç tarihi 21 Marttır. Rûmî takvimde bu tarih 9 Marta tekabül ettiği için halk arasında “mart dokuzu” diye bilinen tarih aslında nevrûzdur.

Güneşin Koç burcuna girdiği ve Kuzey Yarımküre’de baharın başlangıcı olduğu için nevrûz, Ortaasya’dan İran ve Mısır’a kadar uzanan geniş sahada kutlanmaktadır. Nevrûz kutlamaları, tabii ve sosyal birçok sebebe dayanmaktadır. Bu sebeplerden çoğunu, edebî eserlere yansımış şekliyle müşahede etmekteyiz.

Selçuklu döneminde Vezir Nizamülmülk tarafından hazırlatılıp Sultan Melikşah’a sunulan takvimde 21 Mart yılbaşısıdır. Takvim-i Celâli veya takvim-i Sultânî diye bilinen takvimde 21 Martın yılbaşı oluşunun sebebi Türklerin nevrûzu bir bayram olarak kutlama geleneğidir. Eski Türklerce kullanılan Oniki Hayvanlı Türk Takviminde de nevrûz yılbaşısıdır.¹ Büyük Selçuklu Devleti’nin bayrağı ve Osmanlı Devleti’nin sancak ve tuğları sarı, kırmızı, yeşil renklerden oluşmaktadır. Bu renkler hareketi, coşkuyu ve hürriyeti temsil ettiğinden nevrûz, kültürümüzde hareket günü, istiklal günü anlamına gelir.²

Klâsik edebîyatımızda, bayram, sevinç, mutluluk, yenilik, aydınlık, umut ve coşku ifadeleriyle yer alır. Nevrûzda, mutlaka bağı seyran vardır. Kıştan sonra gelen nevrûz bir ferahlık müjdesidir. Güneşin ışıkları, bütün tabiat ve insanlara yeniden can verir. Nevrûz şenliklerine güller gülerek, bülbül şakiyarak, servi salınarak, sular coşarak, rüzgâr mutrıbın havasına uyararak, katılırlar. Ayş u işret, nevrûz sultanının ihsanına şükürdür. Nevrûz, bireysel ve toplumsal olarak doğayla birlikte yenilenmedir ve hep yenilikle birlikte anılır. İnsanlar birbiriyle ve insanlar doğayla bütünleşir nevrûzda.³

Nevrûzun câm (kadeh)la anılmasının sebebi Cemşid’le alâkalıdır. Şarabın mucidi olarak tanınan Cem, Fars Pişdadiyan sülalesinin dördüncü hükümdarıdır. Efsaneye göre Hint ülkesinden gelen Cem, güneşli bir günde Azerbaycan’a gelip yüksek bir tepeye altın tahtıyla oturmuş, güneşin ışıklarıyla tahtın parla-

¹ Abdülhaluk, Çay, Türk Ergenekon Bayramı Nevrûz, Ank. 1993.s.71.

² www.nevrûz.gen.tr

³ Nebi Özdemir, “Yenilenmek ve Nevrûz”, Millî Folklor, Ankara, 2006, S. 69, s.19.

ması üzerine halk Cem'e Şid (Işık) unvanını vermiş.⁴ İranlılar, şarap, eğlence ve ihtişamı temsil eden Cem(Cemşid)'in tahta çıkış tarihi olduğu için nevrûzu yılbaşı ilan etmişlerdir. ⁵ Edebîyatımızda Cam-ı Cem terkibi nevrûz ve bahar kutlamalarında çok sık kullanılmıştır.

Klâsik Edebîyatımızda nevrûzu işleyen nazım türüne "Nevrûziyye" denir. Nevrûziyyeler nevrûz bayramını kutlamak için yazılırlar.⁶ Şairlerin nevrûziyyeler karşılığında aldıkları caizeler de nevrûza teşbih edilir, ihsanlar, nevrûz güneşinin cömertliğiyle ifade edilir. Nevrûziyye, bahariyye gibi müstakil bir tür olarak karşımıza çıkabileceği gibi bahariyeler içerisinde de yer alabilirler. Hemen bütün nazım şekilleriyle yazılmış nevrûziyyeler mevcuttur. En yaygın olanları gazel ve kasidelerdir. Ancak nevrûz genellikle kasidelerin teşbib bölümlerinde işlenir. Bu kasideler "nevrûziyye" olarak adlandırılır. Diğer nazım şekillerinde ise nevrûzun beyit veya bentlerde ele alındığını görürüz. Edebîyatımızda Şeyhî (s.55, K.10), Fuzulî (s.,69, K.16), Bakî (s.36, K.15, s.429, G.530), Nef'î (s.302, G.45, 339, G.121) Şeyhülislam Yahya (s.163, G.277, s.215, G. 382), Nev'izade Atayî (s. 517, G.95) gibi şairlerin gazel ve kaside şeklindeki nevrûziyyeleri meşhurdur. Nevrûziyyelerin yazıldığı nazım şekillerine birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

1. Gazel

Cihâna saldı âvâze dem-i pür-hâlet-i nev-rûz

Dönüp çarh-ı felek geldi irişdi sâ'at-i nev-rûz / Atayî, s. 517, G.95-1

(Hallerle dolu nevrûzun nefesi, cihana sesini duyurdu. Feleğin çarkı döndü ve nevrûz vakti geldi, erişti.)

2. Kaside

Kasidelerde âdet olunduğu üzere teşbib bölümlerinin nevrûziyye olarak yazılması yaygındır. Ancak, methiyelerde memduhun devr-i saltanatı(sultanlar için) nevrûza teşbih edilir. Nevrûzun ilk gününde gece ve gündüzün eşit olması, sultanın adaletiyle yorumlanır. Dua bölümünde yine saltanatın nevrûz gibi olması temennisinde bulunulur.

⁴ Müjgan CUNBUR,"Klâsik Edebîyatımızda Nevrûz",Türk Kültüründe Nevrûz Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri, Haz. Sadık TURAL, Atatürk Kültür Mer. Yay. Ank. 1995.s.39.

⁵ Yeni Türk Ansiklopedisi, Nevrûz Mad. Ötüken Yay. İst. 1985, C.VII, s.2652.

⁶ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay. Ank. 1995, s.429.

a. Teşbib

Pîrûzdur bu rûz u hümâyun durur bu dem
Kim hem-dem oldu 'ıyd ile nev-rûz-ı muhterem / Şeyhî, s.55, K.10-1

(Parlak ve kutlu bir gün olan şu an, bayram ile mübarek nevrûzun bir araya geldiği andır.)

b. Methiye

Vefâ vü hulki yilidür hevâ-yı nev-rûzî
Safâ vü hulki suydur zülâl-i nîsânî / Şeyhî, s. 67, K.14-24.

(Nevrûzun havası, vefa ve ahlakının yelidir. Nisan yağmurları, huzur ve güzelliğinin yüzü suyudur.)

c. Du'â

Her yerde tâ nev-rûz ola gül bû-sitân-efrûz ola
Nev-rûz tek fîrûz ola eyyâm-ı Şâh-ı Evliyâ / Fuzûlî s.44, K.8-27.

(Her yerde nevrûz olsun. Gül, bahçe hepsi nevrûz(daki gibi) olsun. Evliya şahının devri nevrûz gibi parlak olsun.)

3.Musammat

'Âleme nev-rûz sultân oldu istiklâl ile
Kendüyi gülşen donatdı kırmızıyla al ile
Sebzeler her dem saña dirler zebân-ı hâl ile
Bâga gel kim taraf-ı gülşen hûbdur mergûbdur / Necâtî, s.115, Mur.1-2

(Nevrûz, bağımsız olarak aleme sultan oldu. Gül bahçesi, kendini kırmızı ve allarla donattı. Çimenler, hal diliyle sana şöyle söylerler: Bağa gel, gül bahçesi çok güzel ve çekici.)

4.Mesnevî

Çağatay sahasının ünlü şairlerinden Mevlana Lütfi'nin Fars şairi Celaleddin Tabîb'in eserinden tercüme ettiği Gül ü Nevrûz isimli mesnevisinin ana kahramanı Nevrûz'dur.⁷

Niçük Ferhâr iline yitdi Nevrûz
Garibler tig yörüp ber-derd ü ber-sûz

⁷ Büyük Türk Klâsikleri, Ötüken-Söğüt Yay.İst.1986.III, S.73-79.

Ayittı kıssasın Nevrûz-ı bî-dil
Ki Behmen'din ni işler tüşti müşkil

(Nevrûz, Ferhar iline ulaşınca garipler gibi dert ve sine ateşiyle yürüdü. Âşık Nevrûz hikayesini anlattı. Behmen'den ne müşkül işler meydana geldiğini bildirdi.)

MUHTEVA OLARAK NEVRÛZ

A.BAHAR-BAYRAM

Nevrûz, bahar bayramı olarak kutlandığı için doğrudan bahsedilmese bile bayram mefhumuyla birlikte ele alınır. Baharda tabiatın uyanmasıyla gözlenen hareket, insanların kış sıkletini atmış, sıkıntidan feraha, soğuktan sıcağa, geceden gündüze geçiş coşkularıdır. Bahar tasvirleri, nevrûz için de geçerlidir ve mutlaka mutluluk ihtiva eder. Nevrûzun mest edici etkisi Câm-ı Cem olarak ifade edilir. Bu cam insanlar üzerinde etkili olduğu kadar tabiat unsurları üzerinde de etkilidir. Bahar mevsiminin bir günü olmasıyla nevrûz, yılın diğer önemli günleriyle (bayram) mukayese yoluyla eş tutularak çifte mutluluk adedilir. Hatta, sevinci tam gün yaşamak için, gece kutlu bir gece (kadir, berat), gündüz nevrûz olarak seçilir.

Dün gece mihmânım ol şâh-ı cihân-efrûz idi

Nâr-ı hüsninden dünüm kadr ü günüm nev-rûz idi / Ahmet Paşa, s. 268, G.311-1

(Dün gece o cihanı aydınlatan şah, misafirim oldu. Güzelliğinin şevkinden gecem kadir gecesi, gündüzüm nevrûz (gibi) oldu.) Nevrûzda gece ve gündüzün birbirine eşit olması, en mutlu gününü "nevrûz" ilan eden şairin, "bin aydan hayırlı"⁸ olan Kadir gecesi ile nevrûzu bir tutmasına sebebiyet verir.

Tâbiş-i mey ki ruh-ı yâr-i dil-efrûza gele

Beñzer ol 'ıyd-ı safâ-bahşa ki nev-rûza gele / Ahmet Paşa, s.257, G.288-1

(Şarabın aksi gönül açan yarin yanağına yansınca, nevrûza rastlayan mutlu bayrama benzer.)

Nevrûz kutlamalarında, ısınan havayla bahtın açılacağı umudu hakimdir. Bu, şairin nevrûzdan beklentisidir.

Erişdi bahâr oldı yine hem-dem-i nev-rûz

Şâd itse nola dilleri Câm-ı Cem-i nev-rûz / Nef'î, Divan, s.302, G.45-1

⁸ Kur'an / Kadr, 97-3

(Bahar erişti, nevrûzla aynı ana geldi. Bizim gönüllerimizi de nevrûzun Cam-ı Cem'i açsın.) Nevrûz coşkusu içinde Cam-ı Cem de murat kadehi olarak düşünülür. Nevrûzla Câm-ı Cem ilişkisi, bahardaki değişimin mest edici etkisinin yanında, nevrûzun (21 Mart)şarabın mucidi olan Cemşid'in tahta çıkış tarihi olmasıyla'dır.⁹

Kadr ü şerefde her gicesi Leyletü'l-berât

Eyyâm-ı 'ömr ü devleti nev-rûz u nev-bahâr / Bâkî s.39, K. 17-13.

(Onun kıymet ve şerefte her gicesi Berat gicesi; ömrünün günleri nevrûz, devletinin günleri ilkbahar (gibi) olsun.) Bu duada da bütün güzellik ve kutluk dilekleri Berat gicesi, nevrûz ve baharla ifade edilmiş. Berat gicesi, Hz. Muhammed'e peygamberliğin verildiği Şa'ban ayının onbeşinci gicesi olması bakımından kandil olarak kutlanan kutsal bir gecedir.¹⁰ Kelimenin "rütbe, nişan, imtiyaz verildiğini bildiren ferman" anlamı berât-ı hümayun ile ilgili olarak, nevrûzda padişahların mahkumları affetmesi ve birtakım ihsanlarda bulunması geleneğini bir beklenti ile hatırlatmak içindir.¹¹

1.NEVRÛZ VE BAHARA AİT TABİAT UNSURLARI

a.Gül

Çiçeklerin şahı sayılan gül, bahar ve güzelliğin timsali sayılır. Güzel olan her şeyde olduğu gibi sözün güzeli de nevrûz gülüne teşbih edilir.

Gerçi söz bağında çok nev-rûz olur güller biter

Bir gülistandan nişan virmege birkaç gül yiter / Ahmet Paşa, s.298, Kt. 8-2

(Gerçi, söz bağında çok nevrûz olur, güller biter.(Ama) bir gül bahçesinden örnek olarak bir gül yeter.)

Câm-ı nev-rûzı içüp mestâne yüz biñ nâz ile

Şâh-ı şûhuñ salınur boynuna şâhid-vâr gül / Necâtî, s. 61, K.15-11

(Gül, nevrûz şarabından içip, sarhoş olarak bin naz ile güzellik budağının boynuna sevgili gibi asılır.)

b.Bülbül

Bülbül, tabiattaki sesi temsil etmesiyle kulağa hitap eden güzellik unsurudur. Şair muhayyilesi hazan mevsiminde bülbülü firkat ateşiyle inletirken nev-

⁹ Harun Tolasa, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Atatürk Ün. Yay. Ankara, 1973, s.72.

¹⁰ Süleyman Ateş, Büyük Dua Mecmuası, Kılıç Kitabevi, Ankara, s.65.

¹¹ Ahmet Talat Onay, Maznunlar ve İzahı, Akçağ Yay. Ankara, 2000, s. 315.

rûzda medh ü sena okutur. Bazen de gül defterinden okur bülbül hoş dua ve senayı.

‘Tyd-ı nev-rûzı görüp gül defterinden ‘andelîb
Hoş du’â vü medh okur şâh-ı zafer-yâb üstine / Ahmet Paşa, s.58, K.16-7.

(Bülbül, gül yaprağından (takvim) nevrûz bayramını görünce, zaferler kazanan şah için hoş dua ve övgüler okumağa başladı.)

c.Gülşen,Lâlezâr

Gülşen ve lalezar umumi olarak baharın seyr ettiği mekandır. Bu mekan, tabiatın bir parçası olabileceği gibi mecazi olarak gönül de kastedilebilir. Gülşen, renk ve ışık yoluyla çizilen manzarayı teşkil eder.

Hûn-ı ‘adûdan eyledi tîgı zemîni sürh
Nev-rûzda niteki ider lâlezâr âb / Ahmet Paşa, s.100, K.35-22

(Kılıcı, nevrûzda lale bahçesinin suyu gibi, düşman kanıyla yerleri kırmızıya boyadı.) Nevrûz kan ve lale ilişkisiyle kızıl renk olarak ön plâna çıkarılmış.

d.Rüzgâr

Rüzgâr, tabiattaki hareketi ifade etmek için kullanılır. Güzel kokuları yaymak suretiyle gülden bülbüle haber götürmek, gülün açmasını sağlamak rüzgârın üstlendiği işlerdir. Zaman ve devir de hareket yönüyle rüzgârla ifade edilir. Nevrûzun büyüleyici havasıyla rüzgâr da yaşlıyı gençleştirir. Psikolojik olarak nevrûzu idrak edebilme padişahın sağladığı huzur ve adalet ortamıyla ilgilidir.

Hoş cüvân itdi cihânuñ pîrini devrân ile
Bâd-ı nev-rûz ile bustan buldı tâze can yine /Necâtî,s.437, G.477-1

(Nevrûz yeli eserek cihanın yaşlılarını gençleştirdi. Bağ,bahçe yine taze can buldu.) Baharda ölü tabiatın canlanması karşısında duyulan heyecan gençleşme duygusu vermektedir.

Vefâ vü hulkı yilidür hevâ-yı nev-rûzî
Safâ vü hulkı suyudur zülâl-i nîsânî / Şeyhî, s. 67, K.14-24

(Nevrûzun havası (onun) vefa ve ahlakının esintisidir. Nisan yağmurları da huzur ve mutluluğunun yüzü suyudur.) Şair, hüsn-i talil sanatıyla nevrûzun hava ve suyunu övülen kimsenin hasletleriyle özdeşleştirmiştir.

e.Bulut

Yağmur mevsimi nisanla başladığı için nevrûz, insana sıkıntı veren bulutlardan hâlîdir. Nevrûz güneşle anılır ve güneşe benzeyen yüzdeki parlaklık nevrûza atfedilir.

Gün yüzde per-i gurâb yok mı
Nev-rûz mudur sehâb yok mı / Necâtî, s. 536, G.621-1

(Senin güneşe benzeyen yüzünde, nevrûzda bulut olmadığı gibi ayva tüyleri yok mudur?) Nevrûz güneş ve ışıkla ele alındığı için, hiçbir şekilde kara bulutlardan bahsedilmez. Sevgilinin yüzü güneşe benzetildiği için, ışığı engelleyen buluta yer verilmediği gibi, yüz de kara karga kanadına benzeyen tüylerden hâlîdir.

Meded ref' eyle gitsün gün yüzüñden ey perî zülfüñ
Ki ebr olmaz hevâ yüzinde olsa bî-gümân nev-rûz/ Bahtî (I.Ahmet)(İz,335).

(Ey peri(gibi güzel), insaf edip gün yüzünden saçlarını çek. Şüphesiz, nevrûz olduğu zaman havada bulut olmaz.) Yüz yine güneşe, saçlar da buluta benzetilerek, ışık unsuru ön plâna çıkarılıyor.

B. İCTİMAÎ MÜESSESE

Nevrûzun ictimai bir müessese olan saltanata teşbihi adalet ve eşitlik yönüyledir. Ayrıca Yeni Takvim (Takvim-i Celali)'de nevrûz yılbaşısıdır. Nevrûzun yılbaşı ilan edilmesinden dolayı Selçuklu Hakanı Melikşah Nevrûz Sultan ve Nevrûz-ı Sultânî terkipleriyle anılmış olduğundan zamanla nevrûzla saltanatın birlikte düşünülmesi gelenek haline gelmiştir.¹²

Yazdılar nev-rûz-ı sultânîdeki takvîmde
Etmeye bülbüllere cevri gönüller yaza gül / Hayâlî, s.199, G.319-4

(Nevrûz-ı sultanideki yeni takvimde(kanun), "gül, bülbüllere eziyet etmesin, gönüller yapsın" diye yazdılar.) Yazmak fiili birinci mısradaki nevrûzdaki açılma, ferahlama münasebetiyle ve yeni çıkan kanunu duyurmak için "yazmak, sermek" anlamlarını da içerecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. İkinci mısradaki de "yapmak" anlamında kullanılmıştır. Buradaki kanun, adaletle hüküm süren tabiat kanunudur.

¹² Reşat GENÇ, "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevrûz", Türk Kültüründe Nevrûz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Haz. Sadık TURAL, Atatürk Kül. Mer.Yay.Ank.1995,s.20.

İSALTANATLA İLGİLİ UNSURLAR

a.Sultan

Nevrûz, adaletin yanında ihsanıyla da sultana teşbih edilir. Ülke mekan olarak bahçeye, sultan da bahçede hüküm süren nevrûza benzetilir. Sabah toplanan padişahın divanı, nevrûz seherindeki tabiat coşkısına; güneş ışıkları ise Cemşid'in tahta çıkışına telmihen altın taca, gökyüzü ise zümrüt tahta benzetilir.

Hünkâra lâyıık eyledi bâğ u gülistânı yine

Hidmetlerin itdi edâ nev-rûz-ı sultânî yine / Şeyhülislâm Yahyâ, s.215, G.382-1.

(Saltanat nevrûzu, yine hizmetlerini eda ederek bağ ve bahçeyi şaha layık hale getirdi.) Viran bir ülkeyi fethederek âbât eden bir sultana benzetilmiş nevrûz. Burada sultan kendine yakışır, yani şâhâne bir hizmet sunmaktadır.

Felek-meretebe kutb-ı hurşîd-sîret

Ki nev-rûz-ı 'adliyledür mülk hurrem / Fuzûlî, s. 94, K. 27-11.

(Felek kadar yüce, güneş mizaçlı hakanın adaletinin nevrûzuyla ülke mutlu oldu.)

b.Divan, Defterdar

Divan (Divan-ı Hümâyûn), padişah ve devlet erkanının devlet işlerini görüşmek üzere yaptıkları toplantıdır. Defterdar de padişahın malî işlerinden sorumlu memur olup divanın asil üyesidir.¹³ Gül defter ve divan kelimeleriyle anılır. Gülün yaprakları bir defterin sayfaları gibi düşünüldüğü için gül defterdarlık görevini yüklenmiştir. Sultanî takvimde nevrûz, aynı zamanda mâlî yılbaşı olduğu için yıllık hesaplar gözden geçirilir. Bu görev, defterdar olan güle verilmiştir. Bu defter "takvim" anlamında¹⁴ kullanıldığında, gülün açılma mevsimi, yani nevrûz kastedilir.

Dîvân ider vakt-i seher nev-rûz-ı sultânî meger

Devrân ufukdan gösterür taht-ı zümürüd tâc-ı zer / Bâkî, s.148, G.78-1

(Sanki nevrûz sultanı seher vakti divanı toplamış gibi, zaman ufuktan zümrüt taht ve altın taç gösterir.) Nevrûz divanı toplayan sultana, gökyüzü zümrüt tahta, güneş altın taca benzetilmiş.

¹³ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi XII, Çağ Yay. İstanbul, 1993, s.315, 322.

¹⁴ Ahmet Talat Onay, Maznunlar ve İzahı, Akçağ Yay. Ankara, 2000, s.352.

Durdı devletüñ yine dîvâna defter-dâr gül
'Âleme mihr itdi tecdîd-i hamel nev-rûzda / Nef'î, s.339, G. 121-4.

(Güneş nevrûzda âleme koç burcunu yeniledi. Defterdar olan gül de yine devletinde divana durdu.) Divana durmak deyimi "huzurda emre hazır beklemek" anlamında kullanılmış; teşhis yoluyla hüsn-i talil yapılarak.

Gonca-i gül nakd-i cânın harc idüp bülbüllerüñ
Yılda bir kez hüsrev-i nev-rûza defter gösterür / Atâyî, s.253, G.90-4

(Gül goncası, bülbüllerin can nakdini harcayıp yılda bir kez nevrûz şahına defter gösterir.) Gül, nevrûz padişahının defterdarı olup harcadığı can nakitlerinin hesabını veriyor. Goncanın nevrûzda açılması hüsn-i talil sanatıyla defter gösterme olarak yorumlanmış.

c. Adalet, Eşitlik

Nevrûzda (21 Mart) gece ve gündüzün eşit olmasından (ekinoks) dolayı nevrûz, adaletle hükmeden sultan veya kadı olarak ele alınır.

Devr-i 'adlûñde mübâhat eyleyüp dir rûzgâr
Kim bu günler 'ıyd u nev-rûz zamânumdur benüm / Nef'î, s.85, K.13-23.

(Senin adaletli devrinde rûzgâr (bile) övünerek " Bu günler benim bayram ve nevrûz zamanlarımdır," der.

Niçün kim zât-ı pâküñ mazhar-ı feyz-i 'adâletdür
Bu mülküñ her günün nev-rûz u her faslın bahâr eyler / Fuzûlî, s.84, K. 22-21.

(Senin yüce kişiliğin adalet bereketine sahip olduğundan, bu ülkenin her gününü nevrûz, her mevsimini bahar gibi yaşatır.) Adalet, âdilin kişiliği, nevrûz ve bahar bereketliyle özdeş sayılmaktadır.

d. Asker, Kazasker

Nevrûz, izzet ve devletin bekçisi olan askere teşbih edilir. İstila ve hakimiyet asker gücüyle sağlanıp korunduğu için, asker benzetmesi kesret anlamda hüküm süren güzellikleri ifade için kullanılır.

Kâdı-'asker oldı gül şâhına nev-rûz-ı şerîf
Gice gündüz geldiler aña ber-â-ber oldılar / Hayâlî, s. 199, G.319

(Şerefli nevrûz gül şahının kazaskeri olunca, (adaletinden) gece ve gündüz eşitlendi.) Kazaskerlik, dinî, ilmî ve adlî en yüksek rütbedir; Anadolu ve Rumeli

olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁵ Şair bu ikiliği gece ve gündüz ikiliğiyle ifade ediyor.

Anda kışlarıdı mevsim-i nev-rûz
‘İzz ü devlet virürdi aña be-câ / Nedîm, s.117, K. 40-40.

(Nevrûz mevsimi(askeri) orada kışlardı. Kışladığı yere izzet ve devlet verirdi.)

e.Sancak, Tuğ, Alem

Sancak, tuğ ve alem saltanatın hakimiyet ifade eden birer sembolüdürler. Nevrûz adaletin hükmünü temsille kutsal bir görev üstlenmiştir. Nevrûz sultanının sancağı gece, tuğu gündüzdür. Her ikisi de eşit derecede önemlidir.

Sancak u tûğın ider rûz-ı sa’îdin nev-rûz
Her ne vaktin ki ber-â-ber ola bu leyl ü nehâr / Hayâlî, s. 29, K.2-12.

(Gece ve gündüzün birbirine eşit olduğu zaman, nevrûz, bu kutlu günün sancak tuğu olur.) Saltanatla ilgili terimlerden sancak hakim olunan coğrafyayı temsil etmek için burca; tuğ ise yönetim merkezini belirleyen bir alemdir ve otağ-ı hümayûna dikilir.¹⁶ Buradaki sancak-tuğ ikilemesi, gece-gündüz ikilemesine uygun olarak, leff ü neşr sanatıyla eşitlik ilkesini belirtiyor.

Kış şahnesine kalmadı ‘âlemde bir ‘amel
Burc-ı hamelde dikdi felek şâhı çün ‘alem / Şeyhî, s.55, K. 10-4

(Kış zabıtasına yeryüzünde iş kalmadı. Çünkü, gökyüzü şahı hamel (koç) burcunda sancağını dikti.) Siyasî anlamda bir istila tema olarak seçilmiş. Sancak dikmek, hükmünü ilan etmektir. Hükmünü ilan eden felek şahı hamel burcuna sancağını dikince önceden tabiata hakim olan kış zabıtasının hükmü geçmez oluyor. Şahne, halka eziyet ettiği için kış mevsimiyle özdeş görülür.¹⁷ “Burç” kalenin üst tepesi anlamıyla şah, alem, şahne kelimeleriyle iham-ı tenasüp oluşturuyor.

C. BAHT, TALİH, BURÇ

Baht, Nevrûz-ı Sultânî terkihiyle beraber, bilhassa kasidelerde devlet ve saltanat unsurlarıyla işlenir. Bahtın açıklığı nevrûza teşbih edilir. Mücerret bir mefhum olan devletin, bütün müspet mefhumları baht ve talih ile ifadesi de nevrûza teşbihiyledir. Sevinç, mutluluk gibi hislerin ifadesi de nevrûza atfedilir.

¹⁵ Yeni Türk Ansiklopedisi V, Ötüken Yay. İstanbul, 1985, s.1774.

¹⁶ Cemal Kurnaz, Hayâlî Bey Divanı’nın Tahlili, MEB, İstanbul, 1996, s.158.

¹⁷ Nejat Sefercioğlu, Nev’î Divanı’nın Tahlili, KB Yay. Ankara, 1990, s.75.

a. Işık

Nevrûzda havanın açık ve güneşin parlak olması baht u ikbal açıklığı ve gönül aydınlığı olarak yorumlanır.

Mu'attar kıldı âfâkı nesîm-i bâd-ı nev-rûzî
Fürûzân oldı hurşîdüñ çerâg-ı 'âlem-efrûzı / Bâkî, s.429, G.530-1.

(Nevrûz rüzgârının esintisi ufukları mis kokularla doldurdu; güneşin âlemi aydınlatan çırası ışık saçtı.) Tabiat tasvirinin yapıldığı beyitte önce seher yeli esip çiçek kokularını tabiata yayıyor; ardından güneş bütün parlaklığıyla doğuyor.)

Bahâr irdi yine gör feyz-i mihr-i 'âlem-efrûzı
Nice germ itdi bir câm ile bezm-i şâh-ı nev-rûzı / Nef'î, s.345, G.134-1

(Bahar geldi; yine âlemi aydınlatan güneşin coşkusunun nevrûz şahının meclisine bir kadehle nasıl hararet verdiği bak.) Nevrûzda güneş ışığının tabiata verdiği canlılık, ışık ve ısı unsurlarıyla şarabın etkisine benzetilmiş.

b. Mutluluk

Mutluluğun bayramla ifade edilmesine rağmen, nevrûz bazen bayramdan da önemli bulunur. Mutluluğu ifade etmenin en güzel yolu nevrûz örneğidir.

Meserretle ser-â-ser vaktimiz nev-rûz u 'ıyd oldı
Hüdâya hamd kim bahtın görildi böyle bir lutfı / Nedîm, s.181, T.48-7

(Vaktimiz, sevinçten baştan başa nevrûz ve bayram oldu. Allah'a şükürler olsun ki, bahtın böyle bir lutfu görüldü.) Şair, mutluluk anını bayram ve nevrûz örneğiyle ifade ederken bu anı yaşadığına da şükrediyor.

Nev-rûz nev-rûz olalı böyle sa'âdet görmedi
Anuñla hiç bahs idemez şimden geru eyyâm-ı 'ıyd / Nedîm, s.136, T. 8-7

(Nevrûz, nevrûz olalı böyle mutluluk görmedi. Bundan sonra onunla bayram günleri bile bir olamaz.) Şair, özel bir nevrûz kutlamasından bahsediyor. Bu nevrûz coşkusu, bayram sevincinin bile önüne geçmiş.

c. Burç

Güneşin koç (hamel) burcuna girdiği 21 mart kışın sonu, baharın başlangıcı olduğu için bu tarih kutlu bir dönemin başlangıcı sayılır. Güneş de nevrûz sultanı kadar cömerttir.

Burc-ı hamelde revzen-i hurşidden saçıldı zer

Çıkdı 'adâlet kasrına nevrûz-ı sultânî meger / Atâyî, s.462, G.40-1

(Nevrûz sultanı adalet kasrına çıktığı için koç burcunda güneşin penceresinden altınlar saçıldı.) Burada nevrûz adalet tahtına oturan padişaha; güneş ışınları da padişahın cülusuyla halka saçtığı ihsanlara benzetilmiş.

Nitekim câm-ı hilâl-i 'ıydı gerdân ide çarh

Nitekim ola mahal mihre hamel nevrûzda / Nef'î, s.339, G. 121-10

(Âdetâ, nevrûzda koç burcu güneşe mahal olmuş ve gökyüzü bayram hilalinin kadehini döndürüyormuş gibi!..) Şair, ünlem cümleleriyle yaşadığı güzellikleri tarif etmek için, tabiat güzelliğini en iyi tarif eden nevrûz örneğini tercih etmiş.

d.Baht

Nevrûz, bahtın açıklığıyla izah edilirken, talihin parlaklığı da nevrûza teşbih edilir. Nevrûz kutlamalarındaki doyguluk baht açıklığıyla veya yaşanan bir mutluluk nevrûz benzetmesiyle ifade edilir.

'Ayş nevrûzında ey gül yüzli la'lûñ câmıyla

Bu hat-ı pîrûze gibi tâli'üm pîrûz idi. / Ahmet Paşa, s.268, G.111-2

(Ey gül yüzlü, nevrûz eğlencesinde dudağının kadehiyle talihim mavi göklerin kadar açtı.) Yeme içmeyle yapılan kutlamada sevginin dudağı, şarap etkisiyle âşığın bahtını sonsuza kadar açıyor.

D.MUSİKÎ MAKAMI

Nevrûz kutlamalarında musiki önemli bir yer tutar. Sazlı sözlü eğlencelerin yanı sıra nevrûz, Türk musikisinde uzun süre kullanılmış ve bir çok mürekkep şekli bulunan bir şed makamın adıdır. Maalesef, günümüze bu makamda bir beste ulaşmamıştır. Ancak, edebiyatımızdaki işleniş şekline bakarak bu makamın çok yaygın olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Nevrûz makamı, mürekkep şekilleriyle terkip veya diğer makamlarla mütenasip olarak kullanılmıştır. Nevrûzda, bülbülün ötüşü de nevrûz makamındadır.

Nevrûz, tiz durakta acem(fa) perdesinde kalan Acem-Aşiran makamına verilen isimdir. İsmail Hakkı Bey bu makamı diriltmeğe çalışmış ve nevrûzu dügah(la) perdesinde kullanmıştır. Bu makamın şed şekilleri genelde şiir ve musikiye yakın ilgisiyle Osmanlı sarayını akademik bir muhit haline getiren¹⁸

¹⁸ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, MEB Yay. İstanbul, 1998, s.440.

II.Murat (1421-1451) tarafından yapılmış ve yaptırılmıştır. Nevrûz-ı Beyât: Nevrûz-Beyatî, Nevrûz-Bûselik, Nevrûz-Büzürg, Nevrûz-Hicaz, Nevrûz-Hüseynî, Nevrûz-Acem, Nevrûz-ı Arap, Nevrûz-ı Hârâ, Nevrûz-ı Irak, Nevrûz-ı Rast, Nevrûz-ı Rûmî, Nevrûz-ısfahan, Nevrûz-ı Sultânî, Nevrûz-Kûçek, Nevrûz-Nevâ, Nevrûz-Rehavî, Nevrûz-Sabâ, Nevrûz-Uşşâk, Nevrûz-Zengüle Nevrûz'un şed makamlarıdır.¹⁹

Sen şarâb iç karşıña bülbül ser-âgâz eylesün
Gâh nev-rûz u hicâz u gâh şeh-nâz eylesün
Gonca gülsün serv salınsın semen nâz eylesün
Bağa gel kim taraf-ı gülşen hûbdur mergûbdur / Necâtî, s.116, Mur.1-7.

(Sen şarap iç, bülbül karşında bazen Nevrûz ve Hicaz bazen de şehnaz makamında şarkılar söylesin. Gonca gülsün, servi salınsın yasemen de naz etsin. Bağa gel gül bahçesi çok güzel ve çekici.)

Mihr-banlık gördi hurşîd-i cihân-efrûzdan
Germ olup bülbül nevâya başladı nev-rûzdan / Şeyhülislâm Yahyâ, s.163, G.278-1

(Bülbül, cihanı aydınlatan güneşten şefkat görünce coşup, Nevrûz makamında şarkılar söylemeğe başladı.)

Gülüñ vasfında bir tâze murabba' bağlamış bülbül
Makâmın kılmış üstâdâne ey gonca-dehan nev-rûz / Bahtî (I.Ahmet)

(Ey gonca ağızlı, bülbül gülü anlatın yeni bir murabba bestelemiş ve makamını da Nevrûz eylemiş.)

a.Nevrûz-ı Sultânî (Nevrûz-ı Hümâyûn)

Nevrûz-Rast makamına XVIII.yy'da verilen isim. Günümüze ulaşan örneği yoktur.

Bir mutrib-ı hoş-nağme hevâsında ki 'uşşâk
Nev-rûz-ı hümâyunda ola ana hem-âvâ / Ahmet Paşa, s.106, K.37-36

(Aşıklar, öyle bir hoş nağme(uşşak) çalıyorlar ki, nevrûz-ı hümâyun da o nağmeye katılsın.)

¹⁹ Yılmaz Öztuna, Türk Musikisi Ansiklopedisi, III, İst. 1969, s.115-116.

b.Nev-rûz-ı 'Uşşâk (Nev-rûz-'Uşşâk)

Sultan II. Murat'ın yaptırdığı bir şet makamdır. (Nevrûz+uşşak)

'Uşşâk meyinden kılalı 'işret-i nev-rûz

Tâ râst gerek çeng-i hüseynde ser-âvâz / Nesîmî, s.186, G.180-2

(Nevrûz işreti aşıkların şarabından yapıldığından, doğru olan Hüseyniye başlamaktır.) Burada kastedilen, aşıkların Hz.Hüseyin'e olan sevgileridir. Ancak musiki açısından baktığımızda makamların belli bir sırası vardır ve bir makamdan diğerine geçmek için aradaki makamları kullanmak gerekir. Nevrûz-ı Uşşak'tan Hüseyni makamına geçmek için Rast makamında seyr etmek lazımdır.

Hüsn nev-rûzında 'uşşâkı muhayyer eyleyen

Râstı ol serv-i dil-cûnuñ gül-i handânıdır / Ahmet Paşa, s.56, K.15-22.

(Güzellik nevrûzunda aşıkları hayran eden, doğrusu o gönül arayan servi boylunun gülen dudaklarıdır.) Nevrûz, uşşak, muhayyer rast birer makam ismi olarak iham-ı tenasüp sanatıyla beytin manasını derinleştirmektedir.

Gonca tıflın açmadı Yahyâ hezârûñ nagmesi

Bî-haberdür dahı ol 'uşşâkdan nev-rûzdan / Şeyhülislâm Yahyâ, s.163, G.277-5.

(Ey Yahyâ, bülbülün ezgileri yavru goncayı açtıramadı. O henüz küçük olduğu için nevrûzdan da âşıklardan da habersizdir.) Teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatı yapılmış. "Uşşak ve nevrûz" iham sanatıyla bülbülün söylediği şarkıların makamlarını da kastediyor.

c.Nevrûz-ı Acem

Nevrûz-ı Acem, Sultan II. Murat zamanında kullanılmağa başlanmış bir makam ismidir. Makam, acem(fa) perdesinde kalmaktadır. Asıl Nevrûz makamının diğer bir adı olması muhtemeldir.

Okusun savt-ı nev-rûz-ı Acem nakş-ı Sıfâhanda

Keremden Ahmed'e billâhi dervîşâne 'aşk eyle / Hayâlî, s.265, G.506-6

(Allah için Ahmet'e derviş gibi aşk ver de Isfahan usulünde Nevrûz-ı Acem makamında şarkı okusun.) Nevrûz, tabiattaki öğelerin sesle birleştirilmiş şekli olarak âşik musikisi sayılır.²⁰

²⁰ Nesrin Feyzioğlu, "Nevrûz ve Musiki", Millî Folklor, Ankara, 2004, S.61, s.69.

d.Nevrûz-ı Sabâ

Nevrûz-ı Sabâ, Fatih devrinde yapılmış mürekkep bir makamdır. Nevrûz-Sabâ ²¹

Başladı esmeğe nev-rûzda âfâk-ı nesîm
Bir hevâ itdi ki dirler aña Nev-rûz-ı Sabâ / Cinânî, s. 31, K.7-3

(Nevrûzda ferahlık rüzgârı esmeğe başladı. Adına Nevrûz-ı Saba denilen bir hava estirdi.) İki hareketli unsur:rüzgâr ve ses birlikte mütalaa edilerek, serinletme vasfından dolayı rüzgâra şarkı söylenmektedir.

e. Nevrûz-Nevâ

Nevrûz-Nevâ: II.Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı makamlardan biridir. Günümüze ulaşan örneği yoktur.

Başladı gülşende murg-ı hoş-nevâ nev-rûzdan
Şâh-ı gül bezminde taksîm itdi bir garrâ gazel / Bâkî, s.291, G. 310-2

(Güzel şarkı söyleyen kuş (bûlbûl), gül bahçesinde gül şahının huzurunda nevrûz makamından başlayıp yeni bir gazel taksimi yaptı.) Şair, tabiatla musikiyi, musikiyle şiiri ses unsuru olarak birleştirmiştir. Burada nevâ, nevrûz, taksim, gazel musikî terimleridir.

Sonuç olarak nevrûz, kültürel yaşantımızdan edebîyatımıza birçok yönüyle yansımıştır. Nevrûz, her zaman güzelliği, mutluluğu, umudu, adaleti, huzuru, refahı kısaca bütün müspet değerleri ifade için kullanılır. Bahar tasvir ve kutlamalarında mevcut olan her unsur nevrûz için de geçerlidir. Ayrıca nevrûz yılda bir gün olduğu için bahardan çok büyük değere sahiptir ve bayram olarak kutlanır. Nevrûz kutlu bir gündür. Hatta Kadir gecesine bile denk tutulur. Nevrûz, adaletle hükmeden sultana benzetilir. Nevrûz, açık havada tabiatla renkli ışıklı, sazlı sözlü, hareketli ve yemeli içmeli olarak kutlanır. Gerçekten de şiirlerimize ışık, renk, şekil, hareket ve ses açısından nevrûz coşkusu olduğu gibi yansır. Nevrûzda hava bulutsuz, güneş parlaktır. Parlaklık, bahçelerde açılmış çiçeklerle renge bürünür. Güneşin sarı, zeminin yeşil, gülün kırmızı rengi tüm canlıları harekete geçirir. Nevrûzun büyüğü Câm-ı Cem'le ifade edilir ve bahtı açılır içenlerin. Bûlbûlün nağmesiyle mutrıbın "nevrûz" bestesi yek-âvâz olur. Ölü tabiatı ihya eden nevrûz, bu sevinci yaşatmak için ihsanlarda bulunur. Nevrûz, umut, mutluluk ve heyecan paylaşımıdır. ©

²¹ Yılmaz Öztuna, Türk Musikisi Ansiklopedisi, III,İst. 1969, s.115-116.

KAYNAKLAR

- Ahmet Paşa, Divan, Haz. Ali Nihat TARLAN, Akçağ Yay. Ankara, 1992.
- Bakî, Divan, Haz. Sabahattin Küçük, TDK yay. Ankara, 1994.
- BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, MEB Yay. İstanbul, 1998.
- Cinânî, Divan, Haz. Cihan OKUYUCU, TDK Yay. Ankara, 1994.
- CUNBUR, Müjgan, "Klâsik Edebiyatımızda Nevrûz", Türk Kültüründe Nevrûz Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri, Haz. Sadık TURAL, Atatürk Kültür Mer. Yay. Ankara, 1995.s.39.
- ÇAY, Abdülhaluk, Türk Ergenekon Bayramı Nevrûz, Ankara, 1993.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi XII, Çağ Yay. İstanbul, 1993.
- FEYZİOĞLU, Nesrin, "Nevrûz ve Musiki", Milli Folklor, Ankara, 2004, S.61, s.68-71.
- Fuzûlî, Divan, Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, Akçağ Yay. Ankara, 1990.
- Hayâlî, Divan, Haz. Ali Nihat TARLAN, Akçağ Yay. Ankara, 1992.
- İslam Ans. Nevrûz Maddesi.
- İZ, Fahir, Eski Türk Edebiyatında Nazım I, Akçağ Yay. Ankara, 1995.
- KURNAZ, Cemal, Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili, MEB, İstanbul, 1996.
- Necâfî Bey, Divan, Haz. Ali Nihat TARLAN, MEB, İstanbul, 1997.
- Nedîm, Divan, Haz. Abdülbaki GÖLPINARLI, İnkılap ve Aka Yay.İst.1972.
- Nef'î, Divan, Haz. Metin AKKUŞ, Akçağ Yay. Ankara, 1993.
- Nesîmî, Divan, Haz. Hüseyin AYAN, Akçağ Yay. Ankara, 1990.
- Nev'î-zâde Atâyî, Divan, Haz. Saadet KARAKÖSE, İnönü Ün. 1994.(Basılmamış Doktora Tezi).
- Nevrûz, Haz. Sadık TURAL, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 1995.
- ONAY, Ahmet Talat, Mazmunlar ve İzahı, Akçağ Yay. Ankara, 2000.
- ÖZDEMİR, Nebi, "Yenilenmek ve Nevrûz", Milli Folklor, Ankara, 2006, S. 69, s.15-27.
- ÖZTUNA, Yılmaz, Türk Musikisi Ansiklopedisi, III, İstanbul, 1969.
- PALA, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay. Ankara, 1995.
- SEFERCİOĞLU, Nejat, Nev'î Divanı'nın Tahlili, KB Yay. Ankara, 1990.
- Şeyhî, Divan, Haz. Mustafa İSEN-Cemal KURNAZ, Akçağ Yay. Ankara, 1990.
- Şeyhülislâm Yahyâ, Divan, Haz. Rekin ERTEM, Akçağ Yay. Ankara, 1995.
- TOLASA, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Atatürk Ün. Yay. Ankara, 1973.
- Usûlî, Divan, Haz. Mustafa İSEN, Akçağ Yay. Ankara, 1990.
- www.nevrûz.gen.tr.
- Yahyâ, Divan, Haz. Rekin ERTEM, Akçağ Yay. Ankara, 1995.
- Yeni Türk Ansiklopedisi, Nevrûz Mad. Ötüken Yay. İstanbul, 1985, C.VII,s.2652.